

Ben Macintyre

COLDITZ

Het waargebeurde verhaal over het streng beveiligde
nazifort en de vele spectaculaire ontsnappingen

Vertaald door Marieke van Muijden

In the fell clutch of circumstance
I have not winced nor cried aloud.
Under the bludgeonings of chance
My head is bloody, but unbowed.

In de klauwen van omstandigheden
Gaf ik geen krimp, noch schreeuwde ik het uit.
Onder de knuppelslagen van het toeval
Is mijn hoofd bebloed, maar niet gebogen.

INVICTUS

William Ernest Henley (1849-1903)

Inhoudsopgave

Voorwoord	9
Proloog: Frans Jozef	11
1940	15
1. De Eersten	17
1941	29
2. De vlucht van Le Ray	31
3. Het kamp voor slechteriken	49
4. Bewakertje sarren	70
5. <i>Ballet Nonsense</i>	86
1942	97
6. Le Métro	99
7. Clutty van M19	115
8. Op zoek naar een weg	132
9. Dogsboby	151
1943	173
10. De Prominentenclub	175
11. Shabash	194
1944	213
12. De tandartsspionnen	215
13. Waanzin	233
14. De Mussen	246
15. De Rode Vos	261

1945	277
16. Het Rijnmeisje	279
17. Belegering	297
18. Eindspel	314
Nasleep	333
Kaart	353
Opmerking over de bronnen	355
Primaire bronnen	355
Beknopte bibliografie	359
Dankwoord	363
Register	365

Voorwoord

Al meer dan zeventig jaar is de mythe rond Colditz onveranderd intact gebleven: krijgsgevangenen met een snor stevig boven hun *stiff upper lip* die de nazi's tarten door via een zelf gegraven tunnel uit een naargeestig gotisch kasteel op een Duitse heuvel te ontsnappen en op een andere manier te vechten in de oorlog. Zoals in alle legenden is dat verhaal slechts een deel van de waarheid.

De soldaten die in Colditz gevangenzaten waren moedig, veerkrachtig en bijzonder vindingrijk in het zoeken naar manieren om te ontsnappen uit het zwaarbewaakte kamp, waar de meest problematische gevangenen van het Derde Rijk opgesloten zaten. Vanuit Colditz waren er meer uitbraakpogingen dan uit welk ander kamp ook. Toch draaide het leven er om meer dan ontsnappen alleen en zaten de gevangenen veel ingewikkelder en interessanter in elkaar dan de clichématige afbeelding van heiligen in de populaire cultuur.

Colditz was een miniatuurversie van de vooroorlogse maatschappij, maar dan uitzonderlijker. Het was een hechte gemeenschap, waarin intense verdeeldheid heerste over zaken als klasse, politiek, seksualiteit en ras. Afgezien van de vastberaden strijders bevonden zich onder de acteurs in het Colditz-drama communisten, wetenschappers, homoseksuelen, vrouwen, kunstminnaars en cultuurbarbaren, aristocraten, spinners, arbeiders, dichters en verraders. Velen van hen zijn tot nu toe niet in de geschiedenis opgenomen, omdat ze niet passen in het traditionele plaatje van de witte, mannelijke geallieerde officier, die vastbesloten was om te ontsnappen. Bovendien was ruwweg de helft van de inwoners van Colditz Duits: bewakers en hun officieren worden doorgaans ook afgeschilderd in een en dezelfde kleur en toch wordt ook deze groep

gevormd door een rijk scala aan karakters, onder wie ontwikkelde en menselijke mannen die ver afstonden van het brute nazistereotype.

Het echte verhaal van Colditz is het verhaal van de onbedwingbare menselijke geest en nog heel veel meer: pesterijen, spionage, verveling, waanzin, tragedie en farce. Slot Colditz was een angstaanjagende gevangenis, maar regelmatig ook een absurde plek, waar werd geleden maar waar ook veel komedie was, een eigenaardige en excentrieke smeltkroes die zijn eigen cultuur, keuken, sporten, theater en zelfs een opvallende interne taal ontwikkelde. Deze zwaarbewaakte en door prikkeldraad omgeven kooi, geïsoleerd van de buitenwereld, veranderde iedereen die er binnenkwam, terwijl het leven in het kasteel voortschreed en de oorlog zich voortsleepte. Sommige gevangenen waren helden, maar het waren ook mensen: hard en kwetsbaar, moedig en doodsbang, afwisselend vrolijk, vastberaden en tot wanhoop gedreven.

Dit is het wezenlijke verhaal van Colditz: hoe uitzonderlijke mensen, aan beide kanten, reageerden op dramatische en extreme omstandigheden waar zij niet om hadden gevraagd. Het leidt tot de simpele vraag: wat zou jij hebben gedaan?

Proloog

Frans Jozef

Elke avond inspecteerde sergeant-majoor Gustav Rothenberger de omtrek van het kasteel, controleerde of de wachtposten wel alert waren en hoopte er een op een dutje te betrappen. Rothenberger hechtte sterk aan routine en als laatste halte op zijn ronde ging hij altijd naar de oostkant van het gebouw, waar een nauw verbindingsweggetje, met aan de ene kant een steile wand die naar de afgrond leidde en de oprijzende muur van het machtige kasteel aan de andere kant, uitkwam bij een prikkeldraadhek. Daarachter lagen het park en het bos. Langs het terras stond om de tien meter een bewaker met een machinegeweer. Het hek zelf werd bewaakt door nog eens twee wachtposten en een man patrouilleerde over een metalen loopbrug met een duidelijk schootsveld over het hele terras.

Op een warme septemberavond in 1943 verscheen de sergeant-majoor zoals altijd kort voor middernacht op het terras, vergezeld door twee soldaten met een geweer op hun rug. Twee uur daarvoor waren de gevangenen in hun vertrekken opgesloten. Het was stil in Colditz. De krachtige schijnwerpers wierpen de vervormde schaduwen van de bewakers tegen de granieten kasteelmuur.

De gestalte van Rothenberger was onmiskenbaar. Van oorsprong kwam hij uit Saksen. Tijdens de Eerste Wereldoorlog had hij het IJzeren Kruis gekregen en men zei dat hij zijn militaire onderscheidingen ook in bed droeg. De mannen aan wie hij in het derde peloton van de bewakingseenheid leiding gaf, vreesden en bewonderden hem. De gevangenen grepen elke gelegenheid aan om hun bewakers belachelijk te maken, maar behandelden deze nijdige drilsergeant met omzichtig respect, als een soldaat uit vervlogen tijden: door de strijd getekend, gediscipli-

neerd en buitenproportioneel behaard. Het opvallendst aan Rothenberger was zijn gezichtsbehaving: een spectaculaire snor met bakkebaarden. De oude soldaat was bijzonder trots op zijn enorme rossige snor en borstelde, knipte en waxte die tot in de puntjes, alsof hij een exotisch huisdier verzorgde. Door de Britse krijgsgevangenen werd hij 'Franz Josef' (sic) genoemd, naar de Oostenrijkse keizer met krulsnor, maar nooit waar hij bij was.

Rothenberger marcheerde doelbewust naar de eerste bewaker op het terras en blafte: 'Poging tot ontsnapping aan de westkant. Meld je direct bij het wachtershuis.' De geschrokken wachtpost salueerde, sloeg zijn hakken tegen elkaar en vertrok; de officier stuurde de tweede bewaker weg en toen de derde ook. Tot hun verbazing zagen de twee wachtposten bij het hek Rothenberger de hoek van het terras om komen met twee vervangende bewakers achter zich aan. Hun dienst zat er pas over twee uur op. 'Jullie worden eerder afgelost,' snauwde de besnorde sergeant-majoor. 'Geef me de sleutel.' Rothenberger kwam deze avond bijzonder geïrriteerd over, maar schijn kan bedriegen.

Als Rothenbergers gezichtsbehaving nauwlettender zou zijn bekeken, was opgevallen dat die gemaakt was van uit elkaar gehaalde scheerborstels, rossig en grijs geverfd met waterverf uit de gevangeniswinkel en vastgemaakt met lijm. Zijn uniform was, net als dat van zijn escorte, zorgvuldig vervaardigd uit gevangenisdekens en in de juiste tint Duits grijs geverfd. Het ijzeren kruis op zijn borst was gemaakt van zink dat van het kasteeldak was getrokken en dat met een verhit keukenmes tot een kruis was gevormd. Zijn hoofddekseel was met behulp van vilt en touw gemaakt van een puntige RAF-muts. Zijn pistoolholster was van karton dat glimmend was gemaakt met bruine schoenpoets en er stak een stuk hout uit dat door de verflaag leek op de kolf van een 9mm Walther p38-pistool. De twee soldaten in zware overjas hadden een nepgeweer bij zich waarvan de loop met potloodstift was opgepoetst, met een grendel vervaardigd uit stukjes stalen ledikant en een tinnen trekker gemaakt van metalen bestek.

De sergeant-majoor was een imitatie van Rothenberger, een nep-Frans Jozef. Zijn naam was Michael Sinclair en hij was een vijftwintigjarige Britse luitenant die al twee keer eerder na een uitbraak uit Col-

ditz was gepakt en teruggebracht. Sinclair sprak vloeiend Duits, was een getalenteerd amateuracteur en een man met een obsessie. Hij dacht enkel en alleen aan ontsnappen en had het nergens anders over. ‘Ik kom hier uit,’ benadrukte hij herhaaldelijk. Dat was geen hoop, maar een stellige overtuiging. Sommige andere gevangenen vonden zijn standvastigheid ontmoedigend: Sinclairs vastberadenheid had iets wanhopigs. Vier maanden lang had hij Rothenbergers loopje, houding en accent bestudeerd, zijn gewoontes, zijn maniertjes en hoe hij vloekte als hij kwaad was, wat vaak gebeurde.

Hoog boven het terras zaten nog eens 35 Britse officieren in het donker te wachten. De tralies voor de ramen op de zesde verdieping waren al doorgezaagd. De mannen droegen zelfgemaakte burgerkleding. Allemaal hadden ze een vervalst reisdocument bij zich, nagemaakt met een typemachine van hout en metaal draad, een foto genomen met een camera gemaakt van een sigarendoos en een bril, en geautoriseerd met het officiële Duitse adelaarsstempel, met behulp van een scheermes uit een schoenzool gesneden. ‘Het gaat werken,’ fluisterde iemand toen de eerste bewaker haastig wegliep. ‘Het gaat echt werken.’

Het was een eenvoudig plan: als de wachtposten eenmaal waren verdwenen zou een eerste groep van twintig man zich langs de buitenmuur naar beneden laten zakken aan touwen gemaakt van aan elkaar geknoopte lakens. Sinclair zou vervolgens het hek naar het park opendoen, waarna ze allemaal via de helling naar het nabijgelegen bos konden vluchten. Als zij weg wisten te komen, volgde de rest een paar minuten later. Eenmaal tussen de bomen zouden ze zich in tweetallen opsplitsen en zich over het platteland verspreiden, voor ze via verschillende, van tevoren geplande routes naar de Duitse grenzen gingen. Het ‘Frans Jozef-plan’ verliet zich op de ingebakken Duitse gewoonte van militaire gehoorzaamheid, voorbereiding, timing, geluk en de geloofwaardigheid van Sinclairs nepsnor. De ontsnappers hadden uitgerekend dat het viereenhalve minuut zou kosten voor de weggestuurde wachters bij het wachtershuis kwamen en daar de echte Rothenberger troffen. Dan zouden de poppen aan het dansen zijn. Veel van de in het donker bijeen gedromde gevangenen zaten al bijna drie jaar opgesloten. In die drie jaar waren er verschillende ontsnappingspogingen gedaan,

waarvan maar een handjevol met succes. In de escalerende interne strijd tussen de bewaakten en de bewakers lonkte een grote overwinning. Als het werkte, zou dit de eerste massaontsnapping in de geschiedenis van Colditz zijn.

Onlangs had de *Kommandant* van Colditz het bevel uitgevaardigd dat iedereen die het kasteel in- of uitging zonder uitzondering een pasje moest laten zien, dat elke dag van de week een andere kleur had. De wachtpost bij het hek hield zich strikt aan die regels. Later beweerde hij dat de snor voor hem ‘net anders krulde dan zou moeten’; in werkelijkheid volgde hij alleen maar bevelen op, zelfs al was het Rothenberger die de bevelen had gegeven en die hem nu leek te vertellen die te negeren. De stem van de wachtpost dreef naar de ramen boven hem: ‘Nein, Herr Stabsfeldwebel. Nein!’ Sinclair stond tegen hem te vloeken vanwege zijn onbeschaamdheid. ‘Ben je dom? Herken jij je eigen sergeant niet?’ Maar uiteindelijk reikte hij in zijn zak en stak hij een uitgangspasje, of Ausweis, uit met datum, handtekening en stempel.

Dit was een kopie van een echte pas die ze via een omgekochte Duitse bewaker hadden bemachtigd. Het was in elk opzicht een perfecte kopie. Op de kleur na dan. De neppas was grijs. Die had geel moeten zijn.

De wachtpost staarde er even naar en vervolgens naar ‘Frans Jozef Rothenberger. Toen hief hij langzaam zijn geweer.

1940

1. De Eersten

Op 10 november 1940 stond commandant Pat Reid 's middags naar het kasteel op de klif te kijken en voelde de mengeling van bewondering en vrees die de bouwers beoogd hadden. 'Onze toekomstige gevangenis torende boven ons uit,' schreef hij later. 'Prachtig, sereen, majestueus en toch onheilspellend genoeg om ons de moed in de schoenen te laten zinken [...], zelfs de moedigste zou bij die aanblik staan sidderen.'

Sidderen lag niet in Pat Reids aard. In zijn ogen stond lafheid in welke vorm ook zelfs gelijk aan moreel falen en hij dulde het dan ook niet; niet bij zichzelf en niet bij anderen. Hij diende als officier bij het Royal Army Service Corps en was in mei gevangengenomen, als een van de duizenden soldaten die na de val van Frankrijk niet meer weg hadden kunnen komen. Aanvankelijk zat hij vast in Slot Laufen in Beieren en daar had hij direct het toezicht op zich genomen over het graven van een tunnel van de kelder naar een schuurtje buiten de gevangenis-muren. Vervolgens was hij er samen met vijf andere officieren vandoor gegaan, naar de Joegoslavische grens. Ze waren vijf dagen op de vlucht voor ze werden opgepakt en naar Colditz gestuurd, een nieuw kamp voor onverbeterlijke gevangenen, en dus de ideale plek voor Reid.

De in India geboren negenentwintigjarige Reid, die een Ierse vader had, was van nature tegendraads en een aandachtstrekker pur sang, een zeer betrouwbaar bondgenoot en, als tegenstander, koppig en onuitstaanbaar. Ooit was hij tijdens een internationale rugbywedstrijd tussen Engeland en Ierland in Twickenham in een paal geklommen om er een bosje klavertjes bovenop te zetten. Een medegevangene omschreef hem als 'een zwaargebouwde kerel met golvend haar en een schalkse blik in zijn ogen'. Reid schreef en sprak enkel in het Bargoens van de *Boy's*

Own Paper, het Britse jongenstijdschrift dat gewijd was aan de heldhaftige wapenfeiten van de kostschool. Soms toonde hij zich een onverbetterlijke, vrolijke optimist. Reid was zich sterk bewust van zijn eigen plek in het drama en zou de eerste en meest uitgebreide kroniekschrijver van Colditz worden. Al bij de eerste aanblik had hij een hekel aan de plek en de rest van zijn leven bleef hij erover nadenken en schrijven.

De Britse officieren, die later bekend zouden staan als de ‘Zes van Laufen’, moesten de brug over marcheren en onder een tweede stenen poort door ‘waarvan de eikenhouten deuren dreigend achter ons dichtgingen met een bij de middeleeuwen passende dreun van zware ijzeren staven’. In vreedstijd was Reid bouwkundig ingenieur geweest en hij liet een beroepsoog over de kantelen gaan. Aan drie kanten verdween de grond loodrecht de diepte in, onder met prikkeldraad versierde terrassen. Met het afnemen van het licht werden de kasteelmuren omgeven door felle zoeklichten. De dichtstbijzijnde stad, op 37 kilometer naar het noordwesten, was Leipzig. De dichtstbijzijnde grens met een land dat buiten de nazigreep lag bevond zich op 640 kilometer afstand. ‘Vluchten,’ dacht Reid, ‘zou een ontzagwekkende opgave zijn.’ Het groepje werd nog een poort met een hek door gevoerd, naar de binnenplaats. De stilte werd enkel doorbroken door het kletterende geluid van hun laarzen op de keien. Het was, zo schreef Reid, ‘een onwaarschijnlijk griezelige plek’.

Slot Colditz verheft zich op een heuvel vijftig meter boven de rivier de Mulde, een zijrivier van de Elbe in het oosten van het huidige Duitsland. Het gebied werd, voordat het in de tiende eeuw een Duitse provincie werd, door de Servische Slaven die er woonden *Koldyese* genoemd, wat ‘donker bos’ betekent. Rond 1043 werd de eerste steen gelegd van wat een ontzagwekkend fort zou worden. De daaropvolgende duizend jaar werd het herhaaldelijk uitgebreid en aangepast, vernietigd en weer opgebouwd door de grote dynastieën die in dat gebied om macht en aanzien streden. Door de eeuwen heen veranderde de vorm van het kasteel door brand, oorlog en huisvesting van zieken, maar zijn bedoeling bleef hetzelfde: indruk maken op de onderdanen van de heerser en diens macht tonen, hen onderdrukken, vijanden angst inboezemen en gevangenen opsluiten.

De heersers van de regio, de erfelijke keurvorsten van Saksen, veranderden het in een jachtverblijf, met een kapel en een banketzaal. In 1523 werd het omringende park een door hoge stenen muren afgebakend wildreservaat: in een speciaal stuk omheinde grond in het park, ofwel *Tiergarten*, werden witte herten gehouden, die werden losgelaten om er dan op te jagen. Binnen de kasteelmuren sloten de keurvorsten hun douairières, oproerige familieleden en ongehuwde dochters op. Aan het begin van de achttiende eeuw, onder August II, keurvorst van Saksen, koning van Polen en groothertog van Litouwen, werd het slot uitgebreid met extra vestingwerken, pleziertuinen en een theater. ‘August de Sterke’ had een enorm fysiek uithoudingsvermogen, was bedreven in de sport van het vossen gooien (wat net zo akelig is als het klinkt) en was een buitensporig rokkenjager van wie men zei dat hij ergens tussen de 365 en 382 kinderen heeft verwekt. Het kasteel werd tot zeventhonderd kamers uitgebreid om die allemaal onderdak te kunnen bieden.

In de negentiende eeuw waren de Saksische keurvorsten zich ergens anders op gaan richten en werd het kasteel op de heuvel een armenhuis, een huis van bewaring en vervolgens een ziekenhuis voor ‘ongeneeslijk geestelijk gestoorden’. Colditz, het duurste gesticht in Duitsland, werd de plek waar de mentaal gestoorde leden van rijke en voorname families werden achtergelaten, onder wie de zoon van componist Robert Schumann, Ludwig, die er op zijn twintigste krankzinnig terecht kwam en er nooit meer uitkwam. In de twintigste eeuw was het inmiddels een plek des doods; een uitgestrekt mausoleum met ijskoude stenen vloeren, tochtige gangen en verborgen ellende. In de Eerste Wereldoorlog verbleven er tuberculoselijders en psychiatrische patiënten, van wie er 912 aan ondervoeding stierven. De nazi’s gebruikten het slot voor de oorlog als concentratiekamp voor communisten, sociaaldemocraten en andere politieke tegenstanders van Hitler. In één jaar zaten er meer dan tweeduizend ‘ongewenste personen’ gevangen. Sommigen werden in de bedompte cellen gemarteld. Na een korte periode als kamp voor de Arbeiderjongend van het Reich veranderde het kasteel in 1938 weer in een gekkenhuis, maar dit keer een dodelijk gekkenhuis: 84 lichamelijk en geestelijk gehandicapte mensen werden met opzet uitgehongerd, een oefenplaats voor Hitlers volledige euthanasieprogramma.

In 1939 kreeg het slot de bestemming die altijd in de herinnering zou blijven hangen: een kamp voor krijgsgevangenen. Het Oberkommando der Wehrmacht (OKW), ofwel het opperbevel van de Duitse strijdkrachten, maakte van Colditz een speciaal kamp (*Sonderlager*) voor een specifiek soort gevangengenomen vijandelijke officieren: gevangenen die uit andere kampen hadden geprobeerd te ontsnappen of op een andere wijze hun uitzonderlijk negatieve houding tegenover Duitsland hadden getoond. Zij werden bestempeld als *deutschfeindlich*, of ‘Duits-vijandig’, een woord waarvoor in geen enkele taal een equivalent bestaat en dat vrijwel onvertaalbaar is: het was een misdaad in Duitsland om onvoldoende vriendelijk te zijn. Wie *deutschfeindlich* was, kreeg een rode aantekening op zijn of haar gevangeniskaart: in Duitse ogen een fout, maar onder krijgsgevangenen een belangrijk ereteken. Vanaf dat moment deed het kasteel dienst als kamp voor gevangengenomen officieren, een Offizierslager, met de code Oflag IV-C.

Door de eeuwen heen had Slot Colditz veel en verschillende soorten bewoners gekend, maar bijna allemaal hadden ze dit gemeen: ze verbleven er niet uit vrije wil. De douairières, gekken, joden, maagden, tuberculosepatiënten, krijgsgevangenen en witte herten in het park waren allemaal door anderen naar het kasteel gebracht en konden er niet weg. Zelfs de bastaardkinderen van August de Sterke zaten vast in deze uitgestrekte aaneenschakeling van gebouwen op de heuvel. Het machtige kasteel was zogenaamd gebouwd om het volk te beschermen, maar het was altijd een teken geweest van machtsvertoon, een reusachtig kasteel dat de skyline domineerde, gebouwd om wie aan de voet woonde te imponeren en de bewoners goed bewaakt binnen te houden. Magnifiek of monsterlijk, het was maar aan welke kant van de muren je je bevond.

Het gebouw bestond uit twee aangrenzende binnenplaatsen. De binnenste, oudere ruimte, niet groter dan een tennisveld, was geplaveid en werd omgeven door vier muren van dertig meter hoog. Aan de noordkant lagen de kapel en de klokkentoren, aan de westkant het *Saalhaus* (of zalencomplex), met het theater, het postkantoor en de vertrekken van de hogere officieren daarboven. Aan de zuidkant was de gevangeniskeuken te vinden, naast de Duitse vertrekken. De oostelijke vleugel was bedoeld voor het *Fürstenhaus*, of het vorstenhuis, waar de Britse

gevangenen zouden verblijven. Slechts een paar uur per dag, rond het middaguur, drong de zon tot de binnenplaats door. Een enkele doorgang leidde naar een tweede binnenplaats, die maar twee uitgangen had: een aan de andere kant van de droogstaande gracht die naar het dorp Colditz in de vallei onder het kasteel leidde, en de andere door een tunnel onder de vertrekken, die schuin afliep naar het park en de bossen die ooit dienst hadden gedaan als tuinen en jachtgebied van de machtige keurvorsten. De gevangenen werden aan de kant van de binnenplaats vastgehouden terwijl de Duitse bewakers, mannen van het 395ste beveiligingsbataljon, aan de buitenste binnenplaats verbleven: het garnizoenshoofdkwartier dat bekendstond als de Kommandantur.

Slot Colditz leek even stevig en onbuigzaam als de rots waarop het stond. In werkelijkheid zat het vol gaten. Het kolossale doolhof was in lagen opgebouwd, de ene op de andere. Kamers waren uitgebreid, ramen opengebrouwen of dichtgemetseld, gangen geblokkeerd, afvoeren omgeleid en opnieuw gegraven door mannen die al eeuwen dood waren. Het kasteel was bezaaid met verborgen compartimenten, verlaten zolders, door middeleeuwse sloten vergrendelde deuren en lang vergeten spleten. De voorliggende vier jaar probeerden Reid en de andere bewoners van de binnenplaats die openingen te onderzoeken, terwijl de mannen in de buitenste binnenplaats die al even geestdriftig probeerden dicht te stoppen.

Een lange Duitse officier met een puntig gezicht salueerde kordaat toen de Britse gevangenen de binnenplaats op kwamen. ‘Goedenavond, Engelse vrienden,’ zei hij in vlekkeloos Engels. ‘Jullie zullen na zo’n lange dag wel moe zijn.’

Luitenant Reinhold Eggers was in alle opzichten het tegenovergestelde van Pat Reid: hij was even formeel, gedisciplineerd, humorloos en vaderlandslievend als Reid *deutschfeindlich* was. De twee mannen hadden direct een hekel aan elkaar: hun eerste ontmoeting vormde het begin van een lange, bittere strijd.

Eggers, de zoon van een hoefsmid uit Braunschweig, had in Ieperen en bij de Somme gevochten en sloot de oorlog na ‘51 afschuwelijke maanden’ af met een IJzeren Kruis en een schotwond in zijn been. Hij omschreef zichzelf als een ‘Duits patriot, mijn land toegewijd’. Toch

was Eggers geen nazi. Voor de oorlog botste hij zelfs met de partij omdat hij niet enthousiast genoeg was over het nationaalsocialisme. Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog was hij al veertig en hij werd opgeroepen om zoals zo veel oudere soldaten uitgezonden te worden naar de militaire gevangenis als plaatsvervanger van de hoogstgeplaatste officier van dienst in Oflag IV-C. Uiteindelijk zou hij het opperbevel voeren over de beveiliging van Colditz.

Van oorsprong was Eggers onderwijzer en nog altijd had hij alle eigenschappen van een ouderwetse Pruisische bovenmeester: ordentelijk, veeleisend en gedisciplineerd, even broos en onbuigzaam als een krijtje, maar evenwichtig, onverstoort en vasthoudend aan goede manieren. Hij geloofde dat hij, omdat hij zijn hele loopbaan ongehoorzame kinderen had onderwezen, uitermate geschikt was om de wildste krijgsgevangenen in Duitsland in het gareel te houden, en zijn regels voor het lesgeven paste hij ook toe op het bevel over een gevangenenkamp: 'Toon nooit emotie, blij glimlachen, wat er ook gebeurt, en bestraf ongehoorzaamheid krachtig.' Hij was een man van principes en was fel tegenstander van het gebruik van geweld tegen gevangenen, met uitzondering van zelfverdediging. Zijn dagboeken en andere geschriften bieden een opvallend inzicht in de Duitse kant van het Colditz-verhaal.

Eggers was ook een verwoed anglofiel, een riskante passie in nazi-Duitsland. Hij stak zijn bewondering voor het Britse platteland, de beleefdheid, de taal, het eten en de sportiviteit niet onder stoelen of banken. Zijn afstudeerscriptie voor zijn onderwijsdiploma had de titel *De theorie en praktijk van schoolhervormingen in Europa vanaf de Victoriaanse tijd tot heden*. In 1932 had hij een uitwisselingsproject opgezet tussen het Johann-Gottfried-Herder-Gymnasium in Halle en de Cheltenham Grammar School. Terwijl het nazisme in Duitsland opkwam bracht hij een paar fijne maanden door in het kuuroord in Gloucestershire en proefde hij van de Britse cultuur en het Engelse bier. Die ervaring gaf hem een vertekend beeld van Engeland en hij ging naar huis met het idee dat alle Britten hetzelfde waren als de mensen die hij in Cheltenham had ontmoet: beleefd, geïnteresseerd in Duitsland en niet tot valsspelen in staat. Weldra zou hij van een koude kermis thuiskomen.

Nog voor de aankomst van de eerste gevangenen had Eggers twee grove zwakke plekken ontdekt in het plan van de Wehrmacht om een supergevangenis voor moeilijke gevangenen te creëren waaruit ontsnappen onmogelijk was. Het eerste was het gebouw zelf: het zag er absoluut intimiderend uit, maar omdat het middeleeuwse ontwerp zo ingewikkeld in elkaar zat, was het bijzonder lastig veilig te stellen. ‘Het was een ondoordringbaar kasteel,’ schreef Eggers. ‘maar er zal waarschijnlijk nooit meer zo’n ongeschikte plek worden gekozen om mensen gevangen te zetten.’ Het tweede was de aard van de gevangenen: *deutschfeindlich*, ‘de slechte jongens’ zoals Eggers hen omschreef, ‘ongewenste personen [met] een gevestigde reputatie als ordeverstoorders’. Andere gevangenenkampen waren gemakkelijker te besturen als herrieschoppers werden verwijderd, maar onderwijzer Eggers was zich er terdege van bewust dat als je de stoutste jongetjes van de klas allemaal bij elkaar zet, ze hun verzet bundelen, elkaar opstoken en dat je dan binnen de kortste keren je klas in de hens hebt staan.

Elke school en gevangenis heeft een reglement nodig en voor Eggers was dit het Verdrag van Genève betreffende de behandeling van krijgsgevangenen dat in 1929 door Duitsland en 36 andere landen was ondertekend en waarin regelgeving was vastgelegd voor het voeden, huisvesten en straffen van krijgsgevangenen. Het welzijn van gevangenen werd in de gaten gehouden door een neutrale ‘beschermende mogendheid’; eerst Amerika en later Zwitserland. Gevangengenomen officieren genoten onder het Verdrag bepaalde privileges, waaronder ‘behandeld worden met het respect dat past bij hun rang’. In tegenstelling tot gevangenen met ‘een andere rang’, die werden vastgehouden in werkkampen die bekendstonden als *Stammlager*, of *Stalag*, werden officieren die in de Tweede Wereldoorlog gevangenzaten niet gedwongen voor het Reich te werken. De hoogste officier in de groep werd gezien als officiële tussenpersoon tussen de kampeiding en de gevangenen. Hun vrijheid mochten de gevangenen van Colditz dan kwijt zijn, ze kenden hun rechten, net als de Duitsers. De paramilitaire ss regeerde de concentratiekampen met een onmenselijk gebrek aan achting voor internationale wetten, maar de meeste hooggeplaatste Duitse officieren in de krijgsgevangenenkampen die geleid werden door het leger zagen het als een erezaak

om zich aan het Verdrag te houden en waren beledigd door elke suggestie dat ze dat niet zouden doen. Midden in een steeds bruter wordende oorlog hielden de Duitse legerbewakers zich nog steeds aan de regels – voorlopig. ‘Ze vervallen niet in kleingeestige tirannie,’ schreef een van de Britse gevangenen, ‘maar behandelen ons, nadat ze alle maatregelen hebben genomen om ontsnapping te voorkomen, als heren die weten wat eer is en over de waardigheid van een heer beschikken.’

Bij zijn eerste blik over de binnenplaats kreeg Pat Reid het gevoel dat hij ‘een spookachtige ruïne’ had betreden. Terwijl zijn ogen aan de schemering begonnen te wennen verschenen er inderdaad spookachtig bleke gezichten achter de ramen boven hem. Een week eerder was er een contingent van honderdveertig Poolse officieren aangekomen die de nieuwe gevangenen nu met het langzaam harder wordende scanderen van ‘*Anglicy, Anglicy...*’ begroetten. De Engelsen, de Engelsen...

De Polen namen als krijgsgevangenen een ongebruikelijke positie in. In 1939 werden er zo’n 420.000 Poolse soldaten door de Duitsers gevangengenomen. Hun land werd verdeeld tussen Duitsland en de Sovjet-Unie. In de ogen van de Duitsers vielen de Polen niet langer onder de bescherming van het Verdrag. ‘Polen bestaat niet meer,’ kregen de Poolse officieren bij aankomst in Colditz te horen. ‘Jullie hebben het puur aan de grootmoedigheid van de Führer te danken dat jullie tijdelijk de privileges van krijgsgevangenen van andere oorlogvoerende machten genieten. Jullie zouden dankbaar moeten zijn.’ Dat waren de Polen niet. Ze voelden vooral diepgewortelde haat tegen de Duitsers en deden weinig om dat te verbergen. Het contingent Poolse officieren stond onder aanvoering van generaal Tadeusz Piskor, die naar Colditz was gestuurd omdat hij had geweigerd de uitgestoken hand van een kampcommandant te schudden. ‘De Polen stonden te trillen van haat jegens ons,’ schreef Eggers.

Reid en zijn vijf metgezellen werden naar een smalle trap gevoerd en opgesloten op een zolderkamer, waar ze nog drie gevangenen troffen: Canadese RAF-officieren die in april het vorige jaar boven Duitsland waren neergeschoten en uit een ander kamp waren ontsnapt, maar al snel opnieuw gevangen waren genomen, uitgebreid in elkaar geslagen en naar Colditz gebracht.

De Britten installeerden zich net in hun nieuwe verblijfplaats toen ze een geluid bij de deur hoorden. Bij het openzwaaien van de deur verschenen er vier glimlachende Poolse officieren met een paar flinke flessen bier bij zich. In minder dan een week hadden de Polen ontdekt dat de oude sloten op de binnendeuren van het kasteel eenvoudig te openen waren met ‘wat instrumentjes die eruitzagen als een knoophaak’. Er barstte een klein feestje los, waarbij gesproken werd in gebroken Engels met flarden Frans en Duits, de oprichtingsceremonie van een blijvend Anglo-Pools verbond in Colditz. Toen hij op een met stro gevulde matras in een kooi in slaap viel bedacht Reid dat de Polen minstens vijf sloten hadden moeten openen om vanaf hun eigen kwartier aan de andere kant van de binnenplaats bij de Britten te komen: ‘Als zij door afgesloten deuren van de ene naar de andere plek konden komen, dan konden wij dat ook.’

De eerste weken in Colditz deden denken aan de Schemeroorlog, de periode van gespannen inactiviteit die volgde op het officieel uitbreken van de oorlog, terwijl de verschillende nationaliteiten, zowel bewakers als gevangenen, zorgvuldig elkaar en hun gedeelde verblijfplaats de maat namen. In vergelijking met een aantal van hun voorgaande kampen was het kasteel haast comfortabel te noemen, ondanks de afbrokkelende muren en doordringende schimmelgeur. Een van de nieuwe gevangenen had het gevoel dat hij zich bij ‘een soort club’ had aangesloten. Het Britse en Canadese contingent werd naar hun definitieve verblijf in de oostvleugel gebracht, met toiletten die konden doorspoelen, douches, bij vlagen warm water, elektrisch licht, een fornuis en een lange zaal die dienstdeed als mess voor maaltijden en recreatie. Zolang het licht was konden ze op de binnenplaats kletsen, maar de rest van het kasteel was strikt verboden terrein. Het voedsel uit de Duitse keuken bij de binnenplaats was onsmakelijk – waterige eikeltjeskoffie, dunne soep en roggebroom – maar eetbaar. Als officieren hadden de gevangenen feitelijk recht op loon in de vorm van ‘kampgeld’ dat in de gevangeniswinkel en kantine uitgegeven kon worden aan sigaretten, scheermesjes, dekens en, in elk geval in het begin, slap bier. Drie keer per dag moesten de gevangenen op de binnenplaats op appel staan: nadat ze per land in

rijen waren opgesteld werden ze geteld, uitgebreid opnieuw geteld, toegesproken door de Duitsers als er iets bijzonders te melden viel, waarna ze mochten vertrekken. Het eerste appel vond om acht uur 's morgens plaats, het laatste om negen uur 's avonds, kort voor 'lichten uit'. Vanaf dat moment werd de elektriciteit uitgeschakeld, werden de trappen geblokkeerd en werd de binnenplaats afgesloten. Met tweehonderd man was het Duitse bewakingscontingent groter dan het aantal gevangenen, maar in de eerste weken steeg het aantal gevangenen snel: meer Britse en Poolse officieren, een handjevol Belgen en een groeiend contingent Fransen. Elk land kreeg aparte vertrekken toegewezen.

Aanvankelijk werden de gevangenen uit verschillende landen streng uit elkaar gehouden, maar al snel kwamen de Duitsers erachter dat dit onmogelijk vol te houden was. Dus hadden de gevangenen uit de verschillende landen overdag contact met elkaar op de binnenplaats, en in het geheim ook 's nachts. Voor velen was dit de eerste keer dat ze voor een langere periode werden blootgesteld aan mensen met een andere nationaliteit en een andere cultuur. Landsrivaliteit bleef bestaan, maar sommigen kwamen er tot hun verbazing achter dat ze veel gemeen hadden. 'De Polen en de Fransen zijn prima kerels,' merkte een Britse gevangene op. 'Ze behoren allemaal tot het moeilijke soort gevangenen, maar moeilijke gevangenen zijn wel interessant gezelschap.'

De Blitzkrieg-invasie van Polen en West-Europa verliep zo snel en succesvol dat er een onverwacht probleem ontstond voor de Duitse oorlogsmachine: een enorm leger aan gevangenen dat gehuisvest, gevoed en in het geval van 'andere rangen' te werk gesteld moest worden in dienst van Hitlers Reich. Tijdens de Slag om Frankrijk in mei en juni 1940 werden er 1,8 miljoen Fransen gevangengenomen, ongeveer tien procent van de gehele mannelijke bevolking. Bij de reddingsoperatie in Duinkerken waren driehonderdduizend soldaten van het in de val gelopen Britse expeditieleger per boot over Het Kanaal in veiligheid gebracht, maar voor elke zeven mannen die uitbraken, bleef er een als gevangene achter. Er zouden er in juni nog eens duizenden gevangen worden genomen nadat de Anglo-Franse troepen zich in Saint-Valery overgaven. Tegen het einde van 1940 hadden de Duitsers zo'n tweeduizend Britse officieren en minstens 39.000 mensen met een andere rang

‘te pakken’, onder wie veel mensen uit de Britse overzeese gebiedsdelen: Canada, Australië, Nieuw-Zeeland en Zuid-Afrika. Daar zouden met het verloop van de oorlog nog degenen bijkomen die waren neergeschoten of anderszins in de strijd gevangen waren genomen.

De eerste groep gevangenen in Colditz bestond uit de crème de la crème van de beroepsstrijdkrachten in hun land, pas afgezwaaide van Sandhurst en de École spéciale militaire de Saint-Cyr, en veteranen uit de Eerste Wereldoorlog. Bij vertrek naar de oorlog in 1939 hadden ze te horen gekregen dat ze op een snelle overwinning konden rekenen. Niemand had echt verwacht gevangen te worden genomen, laat staan Duitsland in gejaagd en voor onbepaalde tijd opgesloten in een troosteloos fort. Je leven geven voor koning en vaderland was één ding; je vrijheid op het spel zetten, en kwijtraken, een tweede. De meesten waren volledig onvoorbereid op gevangenschap.

Kerst 1940 was eigenaardig, vreemd rustig. De gevangenen, afgesloten van de buitenwereld, wisten niets van het verloop van de grotere oorlog. Er kwamen geen brieven van het thuisfront, geen bevelen van hogerhand en er waren geen ideeën over de toekomst. Nu ze opgesloten zaten tussen middeleeuwse muren begon hun gevoel voor tijd te vervagen. Er kon morgen een einde aan de oorlog komen, of nooit. Misschien zaten ze hier nog wel jaren en werden ze hier oud. Of zouden ze hier sterven. Na de adrenaline van de strijd, de schok van het gevangen worden genomen en de onzekerheid die het transport vanaf andere kampen hiernaartoe met zich meebracht, leek Colditz een plek apart, haast onwezenlijk: ‘Een sprookjeskasteel dat hoog boven de stad zweefde.’ Wie optimistisch was, voorspelde een snelle vrijlating; wie rusteloos was, had geen zin te wachten op een bevrijding die misschien wel nooit zou komen; wie realistisch was, maakte zich op voor een lange zit. De vochtige gangen waren doordrongen van de ‘stank van muffe rot’. ’s Nachts kon je de ratten over de zolderplanken horen trippelen. Het merendeel van het kasteel bleef leeg en afgesloten en werd alleen door de geesten van vroegere gevangenen bewoond. ‘De muren zagen eruit alsof ze de pokken hadden.’ Maar op een heldere nacht, als het met sneeuw bedekte platteland in de verte verdween en het geluid van kerkklokken van het dorp omhoog dreef, was het een serene plek, haast mooi.

De Polen zorgden voor een soort kerstdiner en voerden een poppenkastvertoning op van *Sneeuwwitje en de zeven dwergen*, die in tegenstelling tot het traditionele sprookje eindigde met het glorieus herstel van de Poolse natie en een krachtige vertolking van het Poolse volkslied. Van de Duitsers kregen de gevangenen wijn en bier. Tot zijn plezier ontdekte Eggers een pond echte koffiebbonen bij het kerstrantsoen, ‘die zou ik jaren niet meer zien’, merkte hij op.

Bij zijn kop kerstkoffie krabbelde luitenant Eggers zijn eigen verslag, alsof hij de nieuwste lichtung leerlingen bekeek aan het begin van een schooljaar: ‘Aan het eind van dat jaar 1940 waren de Poolse officieren in opperbeste stemming, al hadden we ze al vijftien maanden in handen. De Fransen gedroegen zich nog steeds ernstig na hun nederlaag. De Britten groeven zichzelf in.’

Ze waren ook aan het uitzoeken hoe ze zichzelf uit konden graven.

1941